

контролювати всю діяльність товариства мав право місцевий відділ народівити [11, 3]. На відміну від статуту 1906 р. Рада товариства виступала на законних підставах юридичною особою і мала право представляти власні інтереси в будь-яких інстанціях [10, 4].

Отже, порівняння статутів дало змогу визначити мету та завдання товариства, методи та форми роботи його членів в першій третині ХХ ст. З'ясувалося, що на діяльність «Просвіти», самостійність якої була обмежена керуючими ланками влади, впливали зовнішньополітичні та соціально-економічні чинники, котрі не давали можливості повноцінно працювати просвітянам на користь культурно-національного розвитку українського народу.

Посилання

1. Бадєєва Л.І. Діяльність товариства «Просвіта» на Лівобережній Україні у ХХ столітті: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук: спец. «Історія України». – Х., 2004. – 20 с.
2. Демченко Т.П., Онищенко В.І. «Просвіта» у Чернігові (1906-1911) // Україна і Росія в панорамі століть. – 1998. – С. 233-241.
3. Державний архів Чернігівської області, ф. Р-593, оп 1, спр. 69, арк. 56.
4. Євселевський Л.І. «Просвіта» у Наддніпрянській Україні: Історичний нарис / Євселевський Л.І., Фарина С.Я. – К.: ВУТ «Просвіта», 1993. – 128 с.
5. Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917-1920 рр.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 424 с.
6. Коновець О.Ф. Просвітницький рух в Україні (XIX – перша третина ХХ ст.). – К.: Хрещатик, 1992. – 120 с.
7. Малюта О.В. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина ХХ ст.): до 140-річчя товариства «Просвіта» / О.В. Малюта. – К.: Просвіта, 2008. – 840 с.
8. Самойленко Г.В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові у кінці XIX – початку ХХ ст. – Ніжин, 1999. – 110 с.
9. Справоздання товариства «Просвіта» в Чернігові за 1907 рік. – Чернігів, 1908. – 25 с.
10. Статут Українського товариства «Просвіта» в Чернігові. – Чернігів, 1906. – 4 с.
11. Статут // Трудовое воспитание. – 1920. – Жовтень.

Фомская С.М. Сравнительная характеристика уставов Черниговской организации «Просвита» 1906 и 1920 годов

Спомощю метода сравнения освещается характеристика уставов организации «Просвита» Черниговской губернии 1906, 1920 годов. Анализируя уставы, установлены основные методы и формы работы членов организации, идеи и обеспечение просветителей. Выяснены общие и отличительные черты в уставах «Просвиты» во время революционных преобразований и советского правления в губернии.

Ключевые слова: культурно-просветительская работа, просветительство, общество, устав.

Fomska S.M. Comparative characteristics of the statutes of Chernihiv organization «Prosvita» 1906 and 1920 years

In the abstract using the comparison method is sanctified the characteristic of Chernihiv region organization «Prosvita» statute 1906 and 1920 years. Analyzing the statutes, the basic methods and forms of work of organization members, providing ideas and means of the enlightenments is determined. Common and distinctive features in the statutes «Prosvita» in the revolutionary transformations and Soviet rule in the region is clarified.

Key words: cultural – education work, enlightenment, organization, statutes.

14.03.2013 р.

РОЛЬ З'ЇЗДІВ ЛІКАРІВ У СТАНОВЛЕННІ ТА РОЗВИТКУ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (на прикладі Борзенського повіту)

У статті розглядаються основні напрями роботи повітових з'їздів земських лікарів на Чернігівщині в умовах воєнного часу. Особлива увага приділяється протиепідемічній діяльності земсько-медичної інтелігенції Борзенського повіту наприкінці XIX – на початку ХХ століття.

Ключові слова: земство, земська медицина, земський лікар, з'їзд лікарів.

Земська медицина тривалий час продовжує притягувати увагу істориків. Чисельна кількість статей і публікацій присвячена цій тематиці, але на сьогодні залишається відкритим питання участі повітової земсько-медичної громади у розбудові системи охорони здоров'я на Чернігівщині. Місцеві медики та красзнавці у своїх наукових працях обмежилися лише аналізом діяльності губернських з'їздів лікарів до 1911 р., залишивши поза увагою кропітку роботу повітових з'їздів, їх вагомий внесок у розвиток земської медицини Чернігівської губернії [3, 10].

В полі зору статті – діяльність 11 з'їздів лікарів Борзенського повіту за період 1915-1917 рр. Для об'єктивної оцінки виконання професійних обов'язків медичним персоналом в умовах воєнного часу автор вважає за доцільне провести медико-топографічний опис Борзенського повіту (1890-1914 рр.), зрозуміти причини об'єднання медиків Чернігівської губернії, проаналізувати обрані земсько-медичною інтелігенцією пріоритети в організації та проведенні повітових з'їздів лікарів, розглянути в хронологічному порядку основні питання, винесені для обговорення делегатами лікарських з'їздів.

На 1890 р. площа Борзенського повіту складала 2803, 7 кв. км (2463, 7 кв. верст). За даними губернського земського лікаря, доктора медицини Є.В. Святловського, у 1889-1890 рр. на цій території проживало 119 071 особа, а в м. Борзна – 10 262 особи. На кінець XIX ст. (1897 р.) за результатами першого в Росії перепису кількість населення Борзенського повіту зросла до 146 717 осіб, а м. Борзни – до 12 417 осіб [9, 17]. Надалі ми помічаємо поступове збільшення кількості населення повіту. На 1914 р. тут проживало вже 157 281 особа, а в повітовому центрі – 12 540 осіб [7, 160].

Але, розуміючи цю позитивну тенденцію, необхідно зазначити, що паралельно із зростанням чисельності населення смертність у повіті довгий час залишалась високою – 37,7 особи на 1000 мешканців (вище середнього показника по повітах губернії – 34,95 осіб на 1000 мешканців) [10, 16-17].

На кінець XIX ст. Борзенський повіт поділявся на 4 лікарські дільниці [6, 264]. Борзенська лікарня,

одна з найменших у губернії, обслуговувала майже 13 тисяч осіб, але налічувала у своєму штаті лише 25 ліжко-місць [22, 2].

На початок 1907 р. медичну допомогу населенню повіту надавали 7 лікарів і 35 фельдшерів, а на кінець року – 4 лікаря та 12 фельдшерів [4, ф. 127, оп. 12, спр. 521, арк. 81]. У 1908 р. кількість медичного персоналу зросла до 11 земських лікарів, 21 фельдшера і 8 повивальних бабок [4, ф. 127, оп. 19, спр. 1282, арк. 9].

У 1913 р. в Борзенському повіті діяло 8 самостійних фельдшерських пунктів. Ці адміністративно-медичні одиниці повинні були надавати допомогу 48 304 сільським мешканцям, тобто – на 1 фельдшерський пункт припадало навантаження 6 038 осіб при середній площі обслуговування в 108, 75 кв. верст [4, ф. 127, оп. 12, спр. 443, арк. 34].

Не краща ситуація виникає в організації лікарської допомоги. Нагадаємо, що за встановленими земствами нормативами зразкова лікарська дільниця повинна була надавати медичну допомогу 10 тисячам мешканців, а радіус її дії повинен становити до 17 верст. На 1914 р. у Борзенському повіті існувало 10 лікарських дільниць. Такий поділ залишався незмінним до початку буремних революційних подій 1917 р. [4, ф. 127, оп. 12, спр. 695, арк. 10]. Середні показники медичного обслуговування однієї лікарської дільниці складали 17 687, 9 осіб на 208,8 кв. верст [4, ф. 127, оп. 12, спр. 521, арк. 24 об.]. Тільки 6 з 10 дільниць мали власні лікарні [5, 4].

Проблеми земсько-медичної кадрової політики призвели до того, що напередодні Першої світової війни тільки 3 лікаря та 7 фельдшерів надавали медичну допомогу 157 281(!) мешканцю повіту. Це був один із найменших показників рівня організації стаціонарної медицини по Чернігівській губернії після Сосницького та Остерського повітів [4, ф. 127, оп. 12, спр. 521, арк. 81]. Ці недоліки системи «народного здоров'я» змушували земських лікарів об'єднувати свої зусилля для підвищення якості медичного обслуговування.

Ще у 1875 р., через 10 років після початку медичної реформи, чергові Чернігівські повітові збори порушили перед губернським земством клопотання про організацію та проведення лікарських з'їздів з метою координації дій медичного персоналу в рамках губернії. На жаль, тільки 30 травня 1882 р. відбувся перший з'їзд земських лікарів і представників земств Чернігівської губернії. До 1897 р. відбулося ще 5 з'їздів, але у наступні 12 років не проведено жодного збору земсько-медичної інтелігенції [8, 1]. Всього за період 1880-1911 рр. на Чернігівщині відбулося лише 11 губернських з'їздів земських лікарів [3, 10].

Через неможливість губернського земства періодично скликати представників лікарсько-

земської громади почали з'являтися напрацювання відомих медиків по організації повітових з'їздів лікарів. Заслуговує на увагу науковців проект з'їзду лікарів завідувача Борзенської лікарні доктора Бориса Михайловича Гордона, який був опублікований на шпальтах губернської газети «Земский врач».

На думку автора проекту, до роботи з'їзду потрібно залучати в першу чергу місцевих земських лікарів і представників земських установ. На засідання з'їзду можна було запрошувати земсько-медичних службовців з інших повітів, але лише із правом «совещательного голоса». Засідання з'їзду є правомочним тільки в тому випадку, якщо присутні голова управи і не менше 3-х лікарів повіту. Чергові з'їзди лікарів скликаються 1 раз на місяць (але не менше чотирьох разів на рік), екстрені – за мотивованою вимогою земсько-медичної громади. Якщо в повіті оголошено епідемічний стан, лікарі не мають права залишати свої дільниці для участі в роботі з'їзду. На повітовому з'їзді розглядаються всі кадрові питання; аналізуються діяльність лікарів, фельдшерів та фельдшериць-акушерок; забезпечується контроль за роботою земських лікарень; складаються проекти кошторисів, каталоги необхідних для лікарень предметів; обговорюються санітарний стан повіту, формизвітності та ін. Голова управи може не погодитися із постановою з'їзду та оскаржити її в повітовому земстві. Постанови з'їзду є загальнообов'язковими і виконуються від дня їх підписання. Всі необхідні дані по медичній частині обов'язково надаються управою та лікарями для успішної роботи з'їзду [2, 734].

Проект Гордона заклав підвалини майбутньої роботи повітових з'їздів, але не став сталим документом. Місцеві медики займали активну позицію в обговоренні як повітових, так і загальноімперських проектів зборів медичного персоналу. Борзенські повітові збори за ініціативою земських лікарів постановою від 10 грудня 1895 р. порушили питання перед Міністерством Внутрішніх Справ про надання права кожному членові з'їзду (а не тільки голові управи) на опротестування постанов із подальшим оскарженням їх у чергових земських зборах, таким чином докорінно змінюючи зміст § 8 Статуту з'їздів лікарів Російської імперії [4, ф. 127, оп. 31в, спр. 71, арк. 4].

Перед делегатами повітових з'їздів лікарів постала велика кількість проблемних питань, що вимагали їх негайного вирішення. Відчутно постраждала сфера медичного обслуговування Чернігівської губернії у зв'язку із початком Першої світової війни. За даними губернського лікарського правління у 1914 р. ніяких змін у розвитку земської медицини Борзенського повіту не помічено через оголошення воєнного стану в Російській імперії [4, ф. 127, оп. 12, спр. 521, арк. 88]. Багато лікарів і фельдшерів з повітів губернії були мобілізовані на фронт, а на Чернігівщину їхали біженці, які ще більш ускладнювали епідемічну ситуацію в регіоні.

На з'їзді лікарів Борзенського повіту 5 квітня 1915 р. був обговорений план протиепідемічних заходів відповідно до Циркуляру губернатора про боротьбу із заразними хворобами. Виконуючи його доручення, з'їзд прийняв рішення відкрити інфекційні відділення у 8 повітових дільницях, розпочати будівництво трубчатих колодязів у тих місцях повіту, де існувала 100 % смертність від тифу (села Плиски, Холми та ін.). Для ефективної протиепідемічної роботи на окремі дільниці запрошені лікарі, фельдшери та спеціалісти з профілактичного віспощення. Лікарі з'їзду запропонували невідкладно забезпечити дезінфекційними камерами Борзенську, Ічнянську та Івангородську міські лікарні, формаліном – всі лікарські дільниці, термостатами для бактеріологічних досліджень – лікарів Борзенської, Рундівської, Хороше-Озерської та Ічнянської дільниць. Для ознайомлення населення повіту з основними симптомами заразних хвороб з'їзд запропонував виписати у Пироговського товариства 100 брошур і плакатів. На всі протиепідемічні заходи повітове земство виділило лікарям значну суму в 87650 рублів [11, 3-4].

18 серпня 1915 р. на черговому з'їзді лікарів розглянуті кошториси на утримання лікарських дільниць та фельдшерських амбулаторій. Загальна сума цих витрат земства склала 27 тис. рублів. Учасники з'їзду продовжували пошук нових форм протиепідемічної роботи. Комісія по боротьбі з чумою виділила повіту 31 250 руб., на боротьбу з холерою – 9 900 руб.

Водночас, незважаючи на воєнні умови, з'їзд намагався розв'язати матеріально-фінансові проблеми медичних працівників. Фельдшер Крамар запропонував переглянути квартирне питання середнього медичного персоналу. На його думку, фельдшери, які знімали квартири, витрачають значно більше коштів, ніж ті, хто живе у земських приміщеннях. Через це земства у майбутньому повинні подбати про забезпечення всіх фельдшерів службовими квартирами.

Не забували лікарі відзначати кращих працівників медичної галузі. На цьому з'їзді фельдшер Оленівської дільниці Борзенського повіту Ілля Олександрович Богданов був нагороджений ювілейним земським знаком за 25 років сумлінної служби. Цікаво, що Ілля Олександрович, окрім виконання свого професійного обов'язку, займався активною громадською діяльністю, належав до членів приходського братства Св. Михайла, керував пожежною бригадою, а у вільний від роботи час ставив разом із селянами благодійницькі спектаклі [23, 4].

Доктор Кріль, аналізуючи річний звіт на з'їзді 18 серпня 1915 р., зазначав, що «война оказала значительное влияние на количество обращений к медицинской помощи» [12, 3]. Реагуючи на

погіршення санітарного стану Борзенського повіту, вже наступний з'їзд лікарів 26 вересня 1915 р. прийняв рішення про відкриття «чайних пунктів» для біженців з метою унеможливлення їх контактів із місцевим населенням. Крім того, лікарі наполегливо вимагали забезпечити ці пункти дезінфекційними камерами та необхідними дезінфікуючими засобами (вапном, формаліном, зеленим милом), щоб запобігти поширенню епідемії тифу і холери. Усвідомлюючи виникнення труднощів у забезпеченні медицини справжніми фахівцями в умовах воєнного часу, з'їзд зобов'язав управу вчасно повідомляти про хід переміщення фельдшерського персоналу в повіті. Такі дії лікарської громади певною мірою вирішували проблему кадрового дефіциту в місцях спалахів інфекційних хвороб [13, 4-5].

Складна епідемічна ситуація змусила з'їзд лікарів 24 листопада 1915 р. розглянути питання про запрошення у повіт санітарного лікаря. Заслухавши звіт доктора Пуларія про наслідки холери у Хороше-Озерській та Комаровській дільницях, з'їзд вирішив збільшити платню медичним працівникам, які безпосередньо беруть участь в боротьбі з епідемічними хворобами. Водночас за ініціативою земських лікарів збільшено асигнування на будівництво 8 заразних бараків, повітовою управою виділено 5 тис. рублів на розширення інфекційного відділення Борзенської лікарні. Для профілактики інфекційних захворювань вирішено ознайомити слухачів місцевих сільськогосподарських курсів з основними правилами гігієни під час епідемії [14, 3].

На з'їзді 6 січня 1916 р. лікарі знову звертаються до управи з проханням збільшити асигнування на будівництво заразних бараків, колодязів, дезінфекційних камер, бань. Через низький рівень забезпечення стаціонарною медичною допомогою мешканців повіту лікарі з'їзду наполягали на відкритті у Хороше-Озерську власної лікарні [15, 3-4].

Подолати постійне зростання захворюваності місцевого населення лікарі намагалися будь-якими методами. 26 квітня 1916 р. на черговому з'їзді лікар-жінка Я.І. Пожон-Де-Монсе повідомила, що Департамент землеробства погодився вирощувати та збирати лікарські рослини по всіх медичних дільницях Борзенського повіту. Лікарі охоче зустріли цю ініціативу та запросили в Департаменті 50 плакатів і довідник для популяризації вирощування лікарських рослин. За ініціативою доктора Семенова лікарі повіту запропонували вирощувати на території повіту водяний перець, рослини якого не зустрічаються на території Росії, але є компонентами дуже дорогого медичного препарату – «золотої печати» [16, 3].

14 червня 1916 р. на з'їзді лікарів Борзенського повіту доктор В.С. Ільїн пропонує підготувати роз'яснення для місцевого населення, агрономічного персоналу та сільськогосподарських товариств щодо збору лікарських рослин. Місцем збору рослин

визначили лікарські та фельдшерські пункти. Кожна дільниця обирала одну рослину для вирощування. Насіння отримували в Департаменті землеробства.

Крім того, лікарі з'їзду, ознайомившись із протоколом зборів фельдшерів, знову переглянули проблеми середнього медичного персоналу та розв'язали наступні питання: 1) переводити фельдшера на нове місце роботи можна лише за його згоди; 2) квартири фельдшерам надає Борзенське Земство, а якщо немає такої можливості, земство зобов'язується збільшити витрати на утримання фельдшерських квартир з опаленням; 3) фельдшерам запасу та їх сім'ям збільшено розмір грошової допомоги.

Продовжуючи протиепідемічну роботу, з'їзд вирішив створити комісію з представників управи та лікарів Борзенської, Шаповалівської та Комарівської дільниць для будівництва інфекційних бараків і підготувати для них список необхідного устаткування. Доктор Семенов звернувся до Земського Союзу із проханням розширити закупівлю медикаментів для потреб повіту (термостатів, гумових виробів) та прискорити будівництво нових колодязів і бань. Заслухавши медичний звіт за 1915 р., з'їзд робить висновок про те, що населення почало менше звертатися за допомогою до амбулаторій і санітарний стан повіту поступово нормалізується [17, 3-4].

На повітовому з'їзді 9 серпня 1916 р. лікарі підтримали запровадження за участю «Всероссийского Попечительства о материнстве и младенчестве» консультацій з питань виховання та харчування немовлят. Для реалізації цих заходів акушерський персонал отримав квартири від повітового земства.

За умов збільшення кількості хворих з'їзд вирішив розширити заразне відділення Борзенської лікарні до 18 штатних ліжок-місць та закупити для потреб медичного закладу рентгенівський апарат [18, 2].

20 вересня 1916 р. на черговому з'їзді лікарі звернулися до повітового земства із проханням надати позику в розмірі 15 тис. рублів на будівництво заразних бараків у Ічні (на 15 ліжок) та Івангороді (на 10 ліжок), на устаткування бараків – 2500 рублів, на закупку дезінфекційних камер – 7700 рублів. За пропозицією воєнно-санітарного лікаря М. Хворостанського на санітарно-епідемічний з'їзд у Чернігів обрали делегатом доктора Семенова.

Виконуючи зобов'язання перед Департаментом землеробства та нормативні приписи Бюро з питань лікарських рослин, з'їзд лікарів погодився на вирощування в повіті конвалії, ромашки, алтея, перцевої м'яти, валеріани [19, 2-3].

На з'їзді 15 листопада 1916 р. доктор Семенова вкотре обрали делегатом на грудневий з'їзд хірургів у м. Чернігові та призначили представником Борзенського повіту для контактів із санітарним бюро Чернігівської губернії. Для подолання спалахів епідемії на цукрових плантаціях повіту лікарі

вирішили самостійно оглядати немісцевих робітників. З'їзду повідомлено, що Земський Союз значно збільшив кількість медикаментів і перев'язочного матеріалу для повіту. Знову піднято питання про будівництво нових колодязів і перегляд кошторису на проведення віщощеплення. Для надання безкоштовної медичної допомоги з'їзд лікарів вирішив переписати всіх покалічених воїнів, які проживали на території повіту [20, 2]. В подальшому сім'ям лікарів, яких було призвано на фронт, Борзенське земство надавало грошову допомогу [1, 5].

Черговий з'їзд лікарів 4 липня 1917 р. прийняв рішення подвоїти асигнування на будівництво заразних бараків і лікарень на 4-х дільницях, де вони були відсутні. Делегати з'їзду підтримали проекти по створенню повітової лікарської наради, волосних та дільничних (лікарських) санітарних комітетів. Через появу дефіциту елементарних медичних препаратів лікарі запропонували встановити контроль за витратами медичного спирту та зобов'язали земство своєчасно забезпечувати повіт необхідними лікарськими засобами і матеріалами [21, 3].

Отже, повітові лікарські з'їзди на Чернігівщині протягом 1915-1917 рр. охопили своєю діяльністю широкий спектр проблем земської медицини – від питань фінансового забезпечення протиепідемічних заходів до вирощування лікарських рослин. Поліпшуючи санітарний стан повіту, земські лікарі паралельно розв'язували цілу низку інших, не менш важливих, завдань: подолання кадрового дефіциту в медичній галузі, матеріальне забезпечення молодшого та середнього лікарського персоналу, профілактична робота земських медиків серед сільського населення, агрономічного персоналу та сільськогосподарських товариств.

Земсько-медична інтелігенція Борзенського повіту, сумлінно виконуючи свій професійний обов'язок, не забувала про постраждалих від воєнного лихоліття – поранених, покалічених воїнів, сім'ї лікарів-фронтовиків. Сучасним історикам залишається назвати кожного лікаря поіменно та визначити його особистий внесок у розвиток системи «народного здоров'я». Але це тема окремого наукового дослідження.

Посилання

1. Борзенское уездное земское собрание // Черниговская земская газета. – 1917. – № 70 (12 сентября). – С. 5.
2. Гордон Б. Очерк развития земской медицины в Борзенском уезде / Б. Гордон // Земский врач. – 1889. – № 46 (24 ноября). – С. 733-736.
3. Груша А.М., Пасталиця С.В., Дуля М.М. Развитие медицины та фармацевції на Чернігівщині / А.М. Груша, С.В. Пасталиця, М.М. Дуля. – Чернігів: Деснянська правда, 2003. – 48 с.
4. Державний архів Чернігівської області.
5. Земская медицина в Борзенском уезде // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 15 (10 апреля). – С. 4.
6. Календарь Черниговской губернии на 1891 год (издание Черниговского губернского статистического комитета). – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1890. – 323 с.

7. Календарь Черниговской губернии на 1916 год (издание Черниговского губернского статистического комитета). – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1915. – 472 с.

8. К предстоящему съезду врачей и представителей земств Черниговской губернии // Черниговское слово. – 1910. – № 946 (26 февраля). – С. 1.

9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Население империи по переписи 28-го января 1897 года по уездам (составлено Центральным Статистическим Комитетом на основе местных подсчетных ведомостей). – С-Петербург: издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1897. – Выпуск 1. – 22 с.

10. Святловский Е. К статистике населения Черниговской губернии / Е. Святловский. – Чернигов: Типография Губернского Правления, 1889. – 18 с.

11. Съезд врачей Борзенского уезда 5 апреля 1915 года // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 16 (17 апреля). – С. 3-4.

12. Съезд врачей Борзенского уезда 18 августа // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 35 (28 августа). – С. 3-4.

13. Съезд врачей Борзенского уезда (заседание 26 сентября) // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 42 (16 октября). – С. 4-5.

14. Съезд врачей Борзенского уезда 24 ноября // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 49 (4 декабря). – С. 3.

15. Съезд врачей Борзенского уезда 6 января 1916 года // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 4 (22 января). – С. 3-4.

16. Съезд врачей Борзенского уезда 26 апреля // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 21 (20 мая). – С. 3.

17. Съезд врачей в Борзне (14 июня) // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 27 (1 июля). – С. 3-4.

18. Съезд врачей Борзенского уезда 9 августа // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 35 (26 августа). – С. 2.

19. Съезд земских врачей Борзенского уезда 20 сентября // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 40 (30 сентября). – С. 2-3.

20. Съезд врачей Борзенского уезда 15 ноября 1916 года // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 48 (25 ноября). – С. 2.

21. Съезд врачей Борзенского уезда (4 июля) // Черниговская земская газета. – 1917. – № 56 (25 июля). – С. 3-4.

22. Хроника. Невероятные слухи // Черниговское слово. – 1910. – № 993 (28 апреля). – С. 2.

23. 25-летие службы земского фельдшера И.А. Богданова // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 33 (14 августа). – С. 4.

Католик А.В. Роль съездов врачей в становлении и развитии земской медицины Черниговской губернии (на примере Борзенского уезда)

В статье рассматриваются основные направления работы уездных съездов земских врачей на Черниговщине в условиях военного времени. Особое внимание уделяется противоэпидемической деятельности земско-медицинской интеллигенции Борзенского уезда в конце XIX – начале XX века.

Ключевые слова: земство, земская медицина, земский врач, съезд врачей.

Katolyk A.V. The Role of doctors' congresses in the foundation and development of county medicine of Chernihiv province (case study: Borzenskyi county)

The article outlines the main work areas of the country conventions of rural doctors in Chernihiv region in war time. Particular attention is paid to anti-epidemic activities of county medical intelligentsia of Borzenskyi county in the late XIX th - early XX th century.

Key words: county, rural medicine, county doctor, convention of doctors.

13.03.2013 р.

УДК 37(929) (477.51-25)«1916/1919»

А.М. Боровик

М.А. Боровик

РОЛЬ О.П. ФЛЬОРОВА У СТАНОВЛЕННІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1916-1919 РР.)

У статті мова йде про першого керівника й організатора Чернігівського учительського інституту.

Ключові слова: О. Фльоров, Чернігівський учительський інститут, директор.

Олексій Павлович Фльоров (1866-1954рр.) – перший директор Чернігівського учительського інституту, відомий педагог-організатор не лише на Чернігівщині, а й за її межами. Втім його життєвий шлях, багатогранна педагогічна діяльність в різних навчальних закладах Одеси, Петербурга та Чернігова ще не знайшли належного висвітлення в історичній літературі [1]. Дана стаття має на меті певною мірою заповнити цю прогалину.

О. Фльоров народився 14 березня 1866 р. у с. Янівка Глухівського повіту на Чернігівщині у родині священика. Після закінчення у 1884 р. Новгород-Сіверської гімназії навчався у Петербурзькому історико-філологічному інституті, де отримав спеціальність викладача словесності і російської мови. Протягом 1888-1913 рр. Олексій Павлович працював учителем російської мови у м. Одесі в Рішельєвській та п'ятій чоловічих гімназіях, кадетському корпусі, у третій гімназії і реальному училищі, викладав педагогіку у Маріїнській та жіночій гімназіях. У 1913-1916 рр. О.П. Фльоров продовжував роботу у другому та першому кадетських корпусах, Олександрівському лицейі, Павловському військовому училищі російської столиці. Крім педагогічної роботи, він успішно займався науковою діяльністю, публікувався у науково-педагогічних журналах «Педагогический сборник», «Журнал Министерства народного просвещения», «Педагогическая мысль» та інших. О. Фльорову належить значна кількість наукових та публіцистичних праць, присвячених розвитку народної освіти та викладанню педагогічних дисциплін. Його монографія «Грамматика древнего церковно-славянского языка сравнительно с русским» у 1895 р. була відзначена премією Петра I в сумі 2 тис. рублів. За свою педагогічну діяльність він відзначався подяками та різними нагородами: орденами Святого Станіслава (2-го ступеня), Святої Анни (2-го ступеня) і Святого Володимира (4-го ступеня); медалями в пам'ять імператора Олександра III та в пам'ять 300-річчя «Дома Романових». Разом з тим як державний службовець він з 1888 р. успішно пройшов шлях від рангу «каллежского ассесора» до «статского советника» у 1900 р. [2, 1зв., 36]

4 серпня 1916 р. департамент загальних справ Міністерства народної освіти сповістив Олексія Павловича про те, що його з 1 липня 1916 р. призначено